

83. Kosztolányi Dezső: Szeptemberben, in *NFKI*, 73.
84. Kosztolányi Dezső: Utolsó versek. II, in *NFKI*, 78.
85. Praz, 1948, i. m., 222–225.
86. Vö. Kosztolányi Dezső: Swinburne, *Nyugat*, 1908. dec. 1., 446–447.
87. Ady Endre: „Négy fal között”. Kosztolányi Dezső verses könyve. A *Budapesti Napló* eredeti tárcája, *Budapesti Napló*, 1907. jún. 1., 2.
88. Kosztolányiné, 176.
89. [Szerző nélkül]: Szerkesztői üzenetek. Vihar, *Budapesti Napló*, 1907. aug. 17., 12. Vö. még: Lengyel, 2010, i. m., 10.
90. A *Budapesti Napló* színházi rovatában megjelent szövegekre Lengyel András tanulmánya hívta föl a figyelmem. Vö. Lengyel, 2010, i. m. Az ott hivatkozott és az életrajzban is idézett cikkeket az elsődleges forrás alapján hozom.
91. [Szerző nélkül]: Keleti Juliska Budán, *Budapesti Napló*, 1907. júl. 2., 11. Lásd még: Lengyel, 2010, i. m., 7.
92. Pl. [Szerző nélkül]: Ujházi Ede a Városligeti Színházban, *Budapesti Napló*, 1907. aug. 25., 12; [Szerző nélkül]: Király Színház, szept. 15., 9. Utóbbi Lengyel András hangsúlyosabbnak véli (Lengyel, 2010. i. m., 11.), ám Ferenczy Károly neve is előkelő helyen szerepel a tudósításban, valamint a rovatban még Fedák Sári és Küry Klára is külön említést kap, így a nevezett hírt nem tárgyalom külön az életrajzban.
93. Az eredetileg október 1-jére tervezett indulásról ugyancsak hírt adott a *Budapesti Napló* színházi rovata, Keletit mindössze felsorolás szinten említve: „Már az első esték műsorán szerepel *Molnár* Ferenc vigjátéka, *Szomabázy* István életképe, *Heltai* Jenő operettje, amelynek zenéjét *Szirmai* Albert, a Kabaret karmestere írta. [...] a személyzet lajstromában ugyanis oly ragyogó nevek találhatók, amilyen a *Pálmay* Ilkái és a *Meldgyaszay* Vilmaé. A tagok közt vannak továbbá Tomay Jancsi, *Keleti* Juliska [...]” – [Szerző nélkül]: Modern Színház (Cabaret.), *Budapesti Napló*, 1907. szept. 24., 11.
94. A részletes műsort lásd: Alpár-kabaré, 43–44.
95. D.: Modern Színház-Kabaré, *Budapesti Napló*, 1907. okt. 13., 8–9.
96. [Szerző nélkül]: Egy budapesti regény. A színész és váló férje. Máhr Nándor lelövésével fenyegette Keleti Juliskát, *Budapesti Napló*, 1907. okt. 20., 10.

HÁY JÁNOS

Balassi Bálint

Abban a korban született, amelyben minden fiú születni akarna. Amikor nem virtuális és szilikon figurák harcoltak egymással egy képernyőn, hanem hús-vér emberek, amikor egy összecsapásban számított a személyes helytállás, bátorság, ügyesség, amikor még nem a harcászati eszközök technikai fejlettsége döntötte el a küzdelmet. Olyan kor volt ez, amit legendássá tett a nemzeti emlékezet, amire úgy gondolunk vissza, mint egyértelműsége, hogy ott áll a török, s vele szemben a magyar, a török a rossz, a magyar a jó. Az egyszerű jó és rossz világa ez, az igazi hősiesség ideje, akárcsak a mesékben, de itt mégis voltak valódi emberek, valódi helyszínek, s az egész mégsem az erencian túl és az üveghegyeken túl zajlott, hanem épp ott, ahol mi is élünk.

52

Buda elfoglalása (1541) és az egri csillagok után (1552) vagyunk. Ekkor volt kiépülőben a végvárrendszer, s épp egyikben e várak közül, a bányavárosokat védő Zólyomban született hőstünk 1554. október 20-án. Balassa János, a törökverő apa

itt szolgált, mint bányavárosi főkapitány, valamint Zólyom vármegye főispánja. Balassa János semmivel sem volt rosszabb hírű, mint a hozzá hasonló magyar arisztokraták, mint a testvérei például, akik szintén befolyásos főurak voltak (főként a pálfordulatairól, és kiváló hadvezéri képességeiről elhíresült Menyhártot érdemes felemlíteni). Egyszerűen csak rossz hírű volt. Kedvére fosztogatta a kereskedőket, a jobbágyokat, nem riadt vissza az erőszakoskodástól, kegyetlenkedéstől sem, vagy épp a városi lakosság törvénytelen megsarcolásától. Állandóan pereskedet rokonokkal, szomszédokkal valami birtok ügyében. Nem volt kedvenc sem a városi lakosság, sem a jobbágyság körében. Afféle reneszánsz haramia, akiről köztudott volt, hogy kellőképpen művelt és tájékozott a világ és a kultúra dolgában. Ez a kettősség valójában végigkíséri Bálint sorsát is, aki életében a Balassa nevet is használja csakúgy, mint a Balassit. Mint felvidéki arisztokrata gyereket, persze nem az anyukája (Sulyok Anna) nevelte, hanem egy dajka, aki a korszokás szerint egy helyi arc volt, egy szlovák néni. Így aztán a szlovák, s ennek révén a szlováktól alig elkülönülő lengyel szinte együtt alakult ki az anyanyelvvvel. Ez a tudás belépő volt a többi szláv nyelv terepére is, mondjuk a horvátéra (a vagyonteremtő, s Mohácsnál elesett nagyapa, Ferenc mégiscsak horvát bán volt).

Balassa János, ez a reneszánsz műveltségű rablóvitéz, perekkel, politikai alkukkal, foglalással, foglyokkal való üzleteléssel és persze kereskedéssel próbálta növelni vagyonát, a kor szokásai szerint. Emiatt hol itt, hol ott tűnik fel az országban, hol kitüntetett pozícióban, hol börtöntöltelékként. Ott van Rudolf koronázási ceremóniáján 1572-ben. Bálintot is magával viszi, aki a korabeli leírások szerint itt nyugözi le juhásztáncával a vendégsereget. Hogy mi volt ez a tánc csak találgatni tudjuk, feltehetőleg egy legényes. E látványos fellépés jelentheti, hogy költőnk kiváló ritmusérzékkel rendelkezett von haus aus, de még inkább azt, hogy már kamaszként is kedvelte a feltűnést. Ott voltak a koronázáson, Balassa Szlavónia zászlajával díszelgett, holott pár évvel korábban felségárulás gyanújába keveredett sógorával, az egri hőssel, Dobó Istvánnal. A tündökletes karrier helyett hamarosan a pozsonyi börtönből kell megszöknie, s lóhalálában menekülnie Lengyel földre, ahol a családnak szintén voltak birtokai. Bár tisztázódik a vádak alól, soha nem nyeri vissza korábbi státuszát az udvarnál.

A kalandos és zűrzavaros élet ellenére Balassa János adott arra, hogy a kis Bálint megfelelő oktatásban részesüljön. Magántanítók, köztük Bornemisza Péter, csi-szolták a kissé rakoncátlan gyerek tudását. Az oktatás centrumában a testi és zenei nevelésen túl a latin nyelvű klasszikus műveltség állt (a hivatali nyelv ez időben nagyrészt a latin), de tudni kellett németül is, hisz ez is alapnyelv akkortájt. Az alig tizenéves Bálintot apja Nürnbergbe küldi, hogy a kor egyik legfontosabb német városában nevelődjön.

A német katonai szempontból is fontos volt, hisz ez lett a magyar mellett a végvárák másik katonai nyelve. Ám ha végvár, tudnunk kell, a végvárák világa a kanonizált tudáshoz, erkölcsökhöz, viselkedéshez képest afféle ellenkultúra volt. Egy speciális szubkultúra, ahol a nyelvek – a német, a szerb, az olasz, a spanyol, a cseh, a horvát – és a nyelvek által közvetített kultúra, s nem utolsósorban erkölcsi felfogás keveredett. Portyák, párviadatok, verekedések, mulatozás. Olyanok voltak ezek a véghelyek, mint mai romkocsmák a Kazinczy utcában, amelyektől, ahogyan a rom-

kocsmáktól sem, a sokféle nyelven karattyolás és a halálba ivás, s persze a rom sem volt idegen. Bár más szempontból, kicsit emelkedettebb megfogalmazásban, tekinthetjük a végvárat a valahai lovagi kultúra újraszerveződő helyszíneinek is, ahol az énekmondás, a végvári küzdelmekre épülő hősi mitológia alakította a gondolkodást, gondoljunk csak Tinódi költészetileg nem túl fergeteges hősi énekeire.

Különös volt ennek a világnak a társadalmi metszete is. Mivel az összezárttság nem tette lehetővé, hogy a társadalmi osztályok elkülönüljenek, volt afféle kommunikációs átjárás a különböző rétegek között. Ahogyan az emberek kénytelen-kelletlen kaput nyitottak, kapu nyílt a populáris vagy népi kultúra számára is, ami épp úgy vált Balassi anyanyelvévé, mint a Bornemisza által oktatott kulturális tradíció. Ahogyan a társadalmakat katalizálja a perifériáról centrumba törekvő erő, a művészetek terepén is tetten érhető ez a mozgás. A megfáradt centrális beszédmód, életet kap a nem kanonizált kultúra irányából érkező művészeti produktumoktól. Nem véletlen, hogy a Balassi-költészet referenciaanyagai a latin (különösen Ovidius) és humanista (Petrarca) elődökön és kortársakon túl a különböző virágénekek, népdalok, katonanénekek. Balassi ebben a kulturális, életviteli és életfelfogásbeli sokszínűségben nő fel. A tanulás, az olvasás része a mindennapoknak, ahogyan a kardforgatás is. Bár a korabeli vélekedés szerint János képességeiből Bálint inkább az okosságot, míg nála kilenc évvel fiatalabb öccse, Ferenc a kardforgató tehetséget örökölte.

1570-ben együtt menekül a szülőikkel a lengyel birtokra, itt születik első irodalmi műve, a *Beteg lelkeknek való füves kertecske*, amit „németről magyarra az ő szerelmes szüleinek háborúságokban való vigasztalására” fordított, majd meg is jelentetett 1572-ben (a német eredeti Michael Bock lutheránus prédikátor könyve). Az apát hamarosan rehabilitálják, az anya talán a megpróbáltatások miatt meghal. Bálint követi az apját Bécsbe, aztán nem sokkal később egy Báthory István elleni katonai akció során az erdélyi fejedelem foglya lesz. De miféle fogoly! Valójában barátként és rokonként kezelik, szabadon jár-kezel az udvarban, s csapja a szelet a főúri hölgyeknek. Mikor a szultán a kiadatását kéri, mert orrol ezért a jóltartásért, Báthory egyszerűen nemet mond. A fejedelmi udvarban születnek első versei, nem kis mértékben szerelmi lenyűgözöttségéből fakadóan. Ekkor indul a pályáján az a költő, akit elsőnek tekintünk a magyar költészetben, s aki, bár nem előzmények nélkül, de valóban az első is volt. Mondhatnánk, hogy ő a magyar költészet kamaszkora, ha nem volna az életművön belül egy egyértelmű felnövekedés. Mondhatnánk, hogy ő rakta le a magyar költészet alapjait, ha nem építene maga Balassi erős várat erre az alapra.

A korai szerelmes versek valójában olyanok, mint ahogyan ma is versel egy szerelmes kamasz. A szív úgy lángol, hogy majd leég tőle a három részre szakadt Magyarország, aztán ha nincs fogadókészség a lángolásra, akkor meg szenved és gyötrődik és megkínózva érzi magát. A szerelem rabságában sínylődik, beteg a lelke, halálra van kárhóztatva. A betegség, a halál a szerelmi gyötrődés szinonimája lesz. Egy temető nem volna elég, annyiszor belehal szerzőnk az érzelmekbe. Ezek a versek valahol ott toporognak a középkori trubadúrlíra küszöbén, inkább befelé pislogva, mintsem elhagyva ezt a biztonságos udvari költészetet. Felszínen mozgunk. Nincs fogható érzelmek, nincs az érzelmeknek tárgya, csak afféle ideája,

s hiába, hogy konkrét nők vannak célba véve, a konkrétságot a versfőkben megbújó néven kívül semmi nem jelzi, csak hevültség van, boldogság, ha épp viszontszeretik (5. *Nő az én örömem...*, 22. *Ímé a pelikán* – a számozás a Balassi-kódex alapján készült kiadásokat követi), keserűség, ha kikosarazzák (8. *Remétségem nincs már nékem*), s persze feneketlen önsajnálát, s némi nagyképűsködés. „Nem illik azért neked lenni hozzám félkedvvel, / Ha meggondolod, hogy kiket hattam érted el” – olvassa a szerelme fejére (23. *Keseríte sok bú és bánat...*).

Úgy meg vannak terhelve a versek érzellemmel, hogy egy nőhöz nem is szólhattak, hisz egy nő ennyi érzelmi teher alatt bizonyára összeomlott volna. Az epekedés és gyötrődés külhoni mintákról lelesett paneljeivel találkozunk, a képek és hasonlatok dagályosak, a valósághoz kötöttségük szinte fel sem lelhető. Kicsit olyan, mintha költőnk a szerelem érzésébe lenne szerelmes, s hogy ki váltja azt ki, tulajdonképpen másodlagos. Az ez időben írt istenes versek, melyek e költészet másik fontos irányát jelentik, s később a zsoldármagyarításokban teljesebben ki, hasonló szerkezetűek, csak épp a nő helyett itt becsúszik az Isten, akinek kutya kötelessége volna, ha hősrünk megbánta bűneit, és imádatáról tanúbizonyságot tett, jutalomban részesíteni, halálfélelme alól feloldozni, az ellenségeit megbüntetni, alaposan bosszút állni rajtuk (*Az te nevedért...*).

Nem szabad elfeledni, ezek a szerelmes versek konkrét céllal születtek: megszerezni egy nő kegyeit. A vers megszületik, Balassi kis ajándékkal egyetemben eljuttatja a célközönséghez, aki konkrétan egy ember. Sokszor az istenes versek édeskés látszatabűnbánata sem született más célból. Mivel is lehetne lenyűgözni egy hívő úrhölgyet, ha nem azzal, hogy mennyire osztozik költőnk is ebben a hitben, s hogy ezt milyen pazarul tudja kifejezni. Bár ekkor még korántsem mondanám pazarnak ezt a költészetet. Folyamatosan olvasva kicsit megterhelő ez a sehol nem mélyülő és sablonoktól sem idegenkedő versépítés. Igaz, itt is találunk, ha nem is teljes verseket, de lenyűgöző sorokat. Kit nem tudna megfogni egy ilyen sor: „Két szemennél több sincs, ki sirasson éngem” (4.), vagy amikor ezt a képet hozza: „Én keserves szüvem hozzá oly állandó, / Mint fenőfa télben nyárban marandó” (27).

Minden közhelyesség ellenére egy biztosan látható. Balassi nagyon is figyelembe veszi a közönségét, a kiszemelt nőt, s mivel céljai vannak, nem tűzdeli tele a verseit tudálékos hasonlatokkal, mitologikus utalásokkal. Hisz akár a nőkre, akár a végvári harcostársakra gondolunk, mint közönségre, ezek a műveltségi petárdák nem értek volna célba. Határozott akarata, hogy a jól fogható világ- és érzelmábrázolás felé forduljon, méghozzá olyan nyelven, ami korszerű volt, s valószínűleg közel állt a beszélt nyelvhez vagy az éppen divatos dalnyelvekhez.

Míg a versek az érzelmi hevülésben bolyonganak, addig Balassi Bálintnak van egy reális, némiképp ennek a széplelkűségnek ellentmondó élete. De mielőtt ezt az életet feszegetnénk, kicsit az életrajz rejtélyeiről kell szólni. Hiába van dokumentálva ezer és ezer adattal Balassi élete, bizonyos életrajzi elemeknél, az életrajz-író csak feltételes módot használhat. Nem ritka az olyan megfogalmazás, hogy nincs rá adatunk, de valószínű, hogy Bálint apjával volt 1573-ban Liptóújváron, 1574–75-ben Bécsben, itt találkozhatott például Jacob Regnarttal, az udvari gye-

gát, persze, hogy tényleg találkozott-e vagy élvezhette-e, senki nem tudja. Az apja küldhette Báthorihoz, a Báthori-ellenes akció nyilván fedősztori, ezt bizonyítja Báthori Balassihoz való meleg viszonya. Ha a levél igaz, amit Báthory 76-ban a nagyvezírnek írt Balassiról, akkor a költő már fél éve Magyarországon lehetett. Nem tudjuk, mit csinált 76 ősze és 77 tavasza között. 1691-ben Braunsbergben járt, az ottani jezsuitáknál, de hogy mit és meddig csinált ott, arról semmit nem tudunk, bár feltételezhetjük, hogy találkozhatott az itt tanuló nem kis létszámú magyar közül néhányval. Nem ritkák az olyan típusú megjegyzések, hogy vagy Báthori nem mond igazat, vagy Balassi hazudik, esetleg csúsztat. Sokszor még a ténynek látszó adatokat sem tudjuk pontosan. Hiába tudjuk, mikor nevezték ki Egerbe, nem tudjuk, hogy mikor érkezett oda. S ezen túlmenően össze-vissza keverjük a lírai hős és a valós Balassi életét. Erre persze Balassi is rájátszott, hisz reneszánsz kordivat a lírai hős pozíciójában tetszelegni, s a verseket afféle kváziéletrajzként írni, szerkeszteni.

Valószínűleg a leglátványosabb történet, a nagy szerelem is csak feltételezéseken alapul. Nehéz elképzelni, hogy a meglehetősen jó házasságban élő Losonczy Annával házasságtörő kapcsolatot tartott volna fenn Balassi. Főként, ha számításba vesszük, hogy a korabeli Magyarország mennyire prúd volt, s mennyire szigorúan elítélte a házasságtörést. Losonczi István, Anna apja, a felügyelete alá tartozó nógárdi területre például egészen abszurd mód szigorú törvényt hozott e tárgyban. „Amely házasság ember mással latorkodik, írja a törvény, az pellengériben szegezze az szerszámát, és egy sarlót adjanak kezében, hadd metssze le ő maga... Ha peniglen asszonállat vétkezik, azonképpen kiverjék az faluból.” Mindezt figyelembe véve sokkal inkább hihető, hogy az Anna-versek célközönsége nem Losonczy Anna, hanem valaki más Anna, hisz e név a kor egyik legkedveltebb női neve volt, példának okáért Balassi anyját is így hívták. Az adatok arra engednek következtetni, hogy költőnk inkább a hajadonok és özvegyek után koslatott nagyerővel, bár ez is csak feltételezés, hisz két eset, az érsekújvári és egri kapitány felesége utáni hajsza ennek ellentmond. Azt azonban tudjuk, hogy egy gazdag özvegyet, Dobó István lányát, a huszonöt évesen megözvegyült Krisztinát, aki nem mellesleg anyai ágon első unokatestvére volt, némi udvarlást követően elveszi feleségül. E házasság számtalan ellenségeskedés és peres ügy előcsarnoka lett. Nem csak a közeli rokoni kötődés miatt, hanem mert Balassi a házasság napján kamaszos lendülettel elfoglalja Sárospatak várát, amit az új feleség révén jogos juszának tekint. Igaz, pár óra múlva Dobó Ferenc emberei kipaterolják az ifjú párt, de a jogsértés megtörtént. Amúgy ez a házasság vitéz Casanovánk életének más szempontból is szégyenfoltja, hisz a nagy hódítót, a férjek rémét hamarosan felszarvazza az ifjú hitves.

Az utókor, amely legendát gyártott szerzőnkéből, számtalan életrajzi adatot a lírai én versekben megbújó történetéből olvas ki. Olyan az irodalomtudomány, mint egy megcsalt feleség, aki minden apró információban a vélt igazsága bizonyítékát látja. Egyszerre találunk legalább három Balassi Bálintot, a feltételezhetően valódit, a versben megbújó ént és persze, amit mindebből az utókor kikevert, a legendát. S hozzá kell tenni, mindháromból, helyesebben e három kevercséből a konfabuláló utókor seregnyi változatot gyártott le.

Kár is volna azt várni, hogy bárki is kivonhatja magát a legendaépítésből, hisz minden újabb igazságtévés, a korábbi legendák tükrében csillan meg, s nem tudhatjuk, hogy itt-ott lerántva a valóságba az életrajzot, másutt mennyire őrizzük mi is a legendát. Egy biztos, a valódi Bálint úr korántsem volt olyan, mint a szerelméért lihegő érző lény. Egy duhajkodó iszákos volt, aki nem riadt vissza portyákon török foglyokat beszerezni, akár asszonyokat és gyerekeket is. A közhiedelem, némiképp az *Egri csillagok* nyitójelenetétől elkápráztatva, úgy tartja, hogy csak a törökök raboltak civil lakosokat, valójában viszont a magyaroktól sem volt idegen nőket és gyerekeket begyűjteni. S hogy tovább romboljuk a hősi mítoszt, magyar fogolynak általában rosszabb volt lenni, mint töröknek, mert a magyar főurak, Balassi apja is, s persze maga Balassi is, kedvvel kínozták a foglyokat. Musztafa budai pasa így panaszkodik Rudolf császárnak: „Balassa Bálint az kezes rabokat nyomorgatja és kínozza...” S ez nem a török túlzása, hisz maga Balassi adja parancsba, hogy „azoknak, azkik Hasszán agáért kezesek, alól az harmadik zápfogókot vonassa ki Kegyelmed, és mindeniknek 75. az farán ütessen el Kegyelmed háromujnyi temérdek pálcával...” De Bálintunk nem volt rest elverni azt, aki épp nem tetszett neki, a nemi erőszaktól sem rettent meg, s egy irat szerint lóért vásárolt kurvákat. „A szegény özvegyről, írja egy jelentés, pólyát, fejkötőt, hajfonatot, övet, erszényt leszakított, és a mezőn lovon ülve fel, s alá hajszolta, és végre a lóról leszállva gabonába vetette, és ha az ő szolgálja két más személlyel együtt nem mentette volna meg, kényét rajta kitöltötte volna...” Panaszolják, hogy mint szidalmaz másokat, hogy ezt mondja, „Bestia hitetlen lélek, kurafi vagy meghalsz ma, vagy megszegik ezentől egynéhány oldalad csontja, hogy soha, ha megélsz is emberré nem leszel...” „Már pusztá nevére összeborzadunk, nem csupán látására” – nyilatkoztak a zólyomi polgárok. Egri és érsekújvári katonáskodása is nőügyekkel, duhajkodással terhelt. Afféle magyar Don Juan, minden férj rettegett, hogy ez a gyenge katona érzélgős szavakkal lecsapja kezéről a feleségét. Meghökkenítő esetek tömege, számtalan beadvány, vádirat és visszaemlékezés vall a költő erőszakoskodásáról, verekedéseiről, tivornyázásairól, nagyképű hőzöngéséről. Olyan érzése van a mai kutakodónak, hogy belecsúszunk itt a legendásításba, mintha Balassi megelőlegezett volna egy számunkra jól ismert költői magatartásmintát, az önmagától teljesen lenyűgözött zseniét, amilyen Petőfi vagy Ady volt, holott feltehetőleg másról van szó. Inkább ered ez a viselkedés a kor szokásrendjéből, ami Balassa János idejében majdhogynem elfogadott volt, ám most, a Habsburgok által konszolidált királyi területeken kicsit jobban feltűnik, s mivel léteztek törvények, törvényekbe ütköztek. Az erőszakoskodás persze mindenképpen erőszakoskodás, nem menthető a korszakosokkal. A tények tények, és nem legendák, ahogyan az sem legenda, hogy szerzőnk, a különböző beadványokat és birtokpereket tekintve több aktát és peres ügyet szignált, mint ahány verset.

De mennyi is ez az annyi? Mekkora ez a versanyag? Itt egy újabb feltételezésre bukkanunk: Az úgynevezett *Balassi-kódexben* fennmaradt versgyűjtemény alapján, amely gyűjtemény valószínűsíthetően az eredeti Balassi-kézirat hiteles másolata, mely összeállítást a költő, ez szinte bizonyossággal állítható, épp a Losonczy Anna utáni hajsza idején készített (1588 körül). E másolat alapján reprodukálhatjuk a szerzői szándékot. A szerelmes versek itt két ciklusba szerveződnek. Az első a

házasságáig terjedő időszakot fogja át, ebben a kamaszos érzelmektől az Anna-versekig és túl tart az anyag, gyaníthatóan szerkezetileg nem a kronológiát követve. A záróvers, a *Bocsásd meg, Úr Isten, ifjúságomnak vétkét* kezdetű megrendítő vallomás, olyan gyönyörű sorokkal, mint „Az én búsult lelkem én nyavalyás testemben / Té-tova bujdosik, mint madár a szélvészben.”

A második részbe kerültek a megcsalt férj panaszai, s a Júlia-versek, illetve az akörül írt egyéb versek. Mindkét ciklus harminchárom versből áll. Feltételezés szerint külön ciklusba kerültek volna az istenes versek, melyekből e logika alapján szintén 33-at szeretett volna a költő, csak hát idő híján elakadt a versszakér. A 99 vershez készült volna egy összefoglaló vers, így lett volna a korban népszerű szerkesztési elvként működő számmisztikai megfontolások alapján százverses a kötet. Mindez persze csupán feltételezés, miképpen az is, hogy a ciklusos szerkesztés azt a célt szolgálta, hogy nyomtatásban megjelenhessenek a versek, hogy Balassi kötetet akart volna. Ki tudhatja ma már? A tény az, hogy a versek kéziratban maradtak fenn és másolás vagy épp szájhagyomány útján terjedtek, át- és deformálva az eredeti szöveget. Az istenes versek ugyan megjelentek 1632-ben Rimay János verseivel keverve, majd 1650-ben a két szerző műveit szétválasztva, s onnétől néhány évente újra és újra kiadták, de a szerelmi líra nemcsak hogy nem jelent meg, de néhány évszázadra el is tűnt. A költő halála után még közkézen forogtak a kéziratok gyűjtemények, például Zrínyi Miklós könyvtárában is megvolt, *Balassi Bálint Fajtalan éneki* cím alatt, aztán kikopott a könyvtárakból, s a köztudatból, Petőfi vagy Vörösmarty például csak az istenes verseket ismerhették, csak 1874-ben került elő a Radvánszky család könyvtárából, s 1879-ben jelent meg először. Mi a valóság, ha egyáltalán érdemes ezt megkérdezni, a valóság csupán annyi, hogy léteznek ezek a versek, amelyek egyértelműen kirajzolják egy valódi költői fejlődési ívét. Mind a költészeti hagyaték, mind a levelek tudatos építkezésről és költői – méghozzá korszerű költői – öntudatról vallanak. „*Nem rosszak bizony, az mint én gondolom*” – írja versküldeménye mellé barátjának Batthyány Ferencnek, akinek ezt a kis kollekciót azért juttatja el, hogy a jóbarát szerelmi ügyét elősegítse, magyarán bérbe adja a verseket. (Ez amúgy az egyetlen eredeti kéziratban megmaradt Balassi-összeállítás.)

Az életmű csúcsa a második 33-as ciklus, centrumában a Júlia-versekkel, melyek valójában egyszerűen gazdasági megfontolásból születtek. Balassi vagyon helyett pereket és tisztázatlan birtokviszonyokat örökölt, s ami volt, annak is a nyakára hágott, tartozásai voltak, többek között egy tetemes összeggel magának Losonczi Annának is lógott, amit megadni nem volt se szándéka, se módja.

Losonczi Anna, a dúsgazdag özvegy megszerzése révén végre konszolidálhatta volna az életét. Ez az anyagi érdek olyan költői minőséget hívott életre, amelyet a magyar költészet addig nem ismert, olyan csúcsokra ért, ahol előtte, s ahová hosszú ideig utána, mondjuk Csokonaiig, magyar költő nem járt.

A Balassi-versek, már a korai költemények is, lenyűgözik olvasójukat a féktelen dallamosságukkal és ritmikájukkal. Nem véletlen a dallammegjelölés! Tulajdonképpen dalszövegeket olvasunk, melyeket egyes életrajzok szerint a költő lanttal kísérve elő is adott. A kor dalnoka ő, egyszemélyes popzenekar. Fülre írt, nem ujján számolgatva a szótagokat, s a dallam nagyrú, a rossz szavakat, ritmusokat leve-

ti magáról. Akár tábortúzi gitáros volt, akár nem, a ritmus úgy fut, hogy szinte énekelve olvas az ember, s emiatt a paneleket mozgató verseket, az időnként gyenge ragrímes megoldásokat is elfogadja. Elfogadja azért is, mert nem akad el a költői erő ezen a szinten. A jó dallam az Anna-versekben, s később a Júlia-versekben hihetetlen pontos ritmuskezelésig és kiváló rímelésig fejlődik, s végül a legtöbb szerelmes versnél a Balassi-strófa néven elhíresült formában rögződik (csak emlékeztetőül, ez három 19 szótagos sorból áll, 6+6+7 osztásban, aab, ccb, ddb rímeléssel). Persze nem lenne érdekes ez a mesterségbeli ügyesség, ha nem járna együtt a szerelmi érzés és létélmény mélyebb boncolgatásával. Elég itt a *Fülemilének* vagy *A darvaknak* szóló allegorikus versekre utalni (43, 44.), vagy a szerelemet elemző dialógusra, ahol a szenvedés immáron tényleg fogható valóságként jelenik meg: „Eledemet is kérdé, ha kenyér-e? / Mondám, hogy az csak haszontalan reménség, / Hitető sok szép szó, nyerhetetlen szépség” (45.). Nem riad vissza a szinte népdalszerű egyszerűségtől: „Ez világ sem kell már nékem / nálad nélkül, szép szerelmem” (39.). A harmincas éveit taposó költő nyelvileg és gondolatilag is kijut a kamaszkorból. A versek dramaturgiai kerete Cupidó, a kis nyilas fickó szerepeltetésével kicsit idegesítő, kissé panelszerű, s követi a reneszánsz mintákat. Janus Secundust, akitől a Júlia elnevezést is veszi, s Angerianust, akinek számtalan ötletét felhasználja a versekben. Kik is ők, kérdezheti az olvasó, s mondhatnánk: a kor hírességei, s kicsit Balassit imitálva hozzátehetnénk, mi gyorsan foszlik semmivé az a világ dicsősége.

A minták léteznek, de mélyebben belekukkantva a szövegekbe: a szerelem itt már nem szenvedés és lenyűgözöttség, öröm és gyötrődés, rajongás és önsajnálát skáláján mozgó érzelmi hevület. A versek felhasználják az érzelmei szívét, végre látjuk a szerelem tárgyát („Egy kapu közében juték elejében / vidám szép Júliának” 38.), a célba vett nő érzelmevilágát, és környezetét, s az ostromló férfi belső működését, s végül eljutunk egészen a szerelem mint létmeghatározó élmény elemzéséig, a szerelemhez, ami nem válogat, akár a halál, mindenkit elkap. Losonczi Anna immáron nem pusztán a nő, hanem maga a szerelem (50. *Júliát basonlítja a szerelemhez*). Feltehetőleg e ciklus verseit, s az ez időben született *Szép magyar komédiát*, amit az olasz Cristoforo Castelletti *Amarilli* című pásztordrámájának alapján írt, Balassi nászajándéknak szánta volna. (Ez utóbbit meg is jelentette, igaz a nyomtatott műből csak töredék maradt fenn.)

Itt fontos megemlíteni, hogy az életmű jelentős része bizonyíthatóan fordítás, átköltés, illetve fellelhető külföldi mintákban az alapötlet. Mégsem tekinthetjük ezeket a szövegeket, pusztán újraírásnak, hanem csakis önálló műveknek. Mint fentebb is utaltam rá, csak ötletek és keretek jönnek át, amit szerzőnk tartalmilag és formailag a saját életérzéseihez és környezetéhez alakít. A realitások, a valós környezet megrajzolása kirántja a verseket a kormintázatból. „Széllyel tündökleni nem látod-é ez földet / gyönyörű virágokkal? / Mezők illatoznak, jó szagú rózsákkal, / sokszínű violákkal / Berkek, hegyek, völgyek, mindenütt zöngenek / sokféle madárszókkal” (12.). Ki gondol itt a versben is megnevezett elődre, Marullusra?

A magyar irodalmi nyelv alapjait amúgy fordításszövegek vetették meg, elég csak az *Ómagyar Mária-siralomra* gondolni, a *Biblia*-fordításokra, a zsoldárátiratokra, a különböző drámai és morális munkák magyarítására. Az originalitásról

alkotott fogalom abban a korban egészen más volt, mint mostanság. Bár, ha végignézzük az egy-egy avantgárd irányzathoz tartozó műveket és alkotókat Vladyivosztoktól Párizsig, meghökkenne észlelhetjük, hogy az eredetiségre, az autentikusságra, a szabad alkotásra oly sokat adó modernitás is tulajdonképpen kópiákat hoz létre. A cseh kubistának épp az jut eszébe, ami a magyar vagy a szerb kubistának, s az egész mögött csupán csak egy originalitás van, valaki Párizsban, akinek a mintaképeit utánozza le a fél világ. S persze nincs ez másképp az irodalomban sem. A nagyon erős irodalmi beszédmódok, a karkai, a berndardi, a joyce-i, úgy terjedtek el a világ kultúrájában, mint valami stilisztikai pestis, hogy aztán megtermékenyítő pusztításukat követően újabb és újabb beszédmódoknak adják át helyüket. Bármennyire is lehangoló a tény, de valódi originalitást lámpással kell keresnünk most is és a múltban is.

Mintákat követnek a Balassi versek, s mégis önmagukért felelnek az irodalmi katedra előtt, mielőttünk, olvasók előtt. S amikor a *Bécsi Zsuzsannáról, s Annamáriáról* szóló, a csoportszexet először megéneklő magyar verset (60.), az *Egy katonanének* (62.), vagy a hazájától való búcsút (*Óh, én édes hazám, te jó Magyarország, 66.*), a cikluszáró verset olvassuk, költőnk nem gyenge kettessel csúszik át a vizsgán. Olyan erővel, sodrással jönnek egymás után ezek a remekművek, hogy annak ellenére, hogy itt-ott egy-egy szót nem értünk, mi szorgalmasan olvassuk tovább, megértjük azt is, amit nem, holott a köteteket ma már nincs olyan elvetemült kiadó, aki szómagyarázatok nélkül megjelentetné. Az, hogy egyáltalán van valami fogalmunk a régi magyar nyelvről, hogy egy régies szöveget megértünk és esetleg el is olvasunk, hogy nem pusztán úgy tekintünk rá, mint nyelvemlékre, köszönhetjük Balassinak. Ő az, aki ebben a nyelvben a költészet erejével, a versek lelki, érzelmi, poétikai és ritmikai energiáival számunkra némi otthonosságot teremtett.

Balassi sokáig reménykedett, hogy anyagi ügyei rendeződnek, ahogyan bizalmas rokonának írta: „nagyúr leszek, ha egyébképpen nem is, farkam után”, de végül Anna máshoz ment, a perek rosszul alakultak, katonai feladatot nem kapott. Mert hiába dicsőítette a végeket. (Itt az életmű egészét nem ismerőknek jelezzük, valójában csak egy katonanének van, meg egy kétsornyi töredék, ám ez az egy minden bizonnyal Balassi költészetének legcizelláltabb, legszerethetőbb darabja, minden fiú vitézi álmodozásának megalapozója.) Hiába mindeme végrajongás, Balassi rossz katona volt. Várparancsnokságokra pályázott, akár fenyegető levélből sem riadt vissza. A bécsi haditanács jegyzőkönyvében olvasható a követelése, hogy vagy lesz tokaji kapitány, vagy kap évi rendes fizetést, vagy ha nem, itt hagyja ezt az egész kócerájt, és elmegy Lengyelországba. Hozzá kell tenni, egy várban sem fogadták volna szívesen, hisz köztudott volt, hogy gátlástalanul ráhajt minden jobb nőre, még akkor is, ha a parancsnok felesége. A felvetések közül így csak Lengyelország maradhatott. Elbujdosott újra, az lett, amit a Júlia-versekben megénekelt. Igaz, a fájdalom mellé mégiscsak beugrott egy szerelem, ami végül is a szerelmi líra betetőzését hozta, a Caelia-verseket. Az előzmények ismeretében nem csodálkozhatunk, hogy a Balassi-kutatás sokáig úgy vélte, egyébként helytelenül, hogy a beteljesült szerelem tárgya nem más, mint a Lengyelországban költőnk vendégül látó Wesselényi Ferenc felesége, Szárkándi Anna (már megint egy Anna).

Mikor külföldről végül visszakeveredett, Bécsbe megy, megpróbálja visszazserezni Liptóújvárat, sikertelenül. A nevéhez köthető még egy nagyszombati apácaszöktetés, aztán Mátyás főherceg seregében tűnik fel 93 őszén. Csatlakozik a török elleni felszabadító hadjáratához, az úgynevezett hosszú háborúhoz.

Sikeresen indul a hadjárat, több várat visszazsereznek a töröktől. 94 későtavaszan elérik Esztergomot. Az ötvenezer fős hadat Mátyás főherceg vezette. De hogyan is kell elképzelni ezt a sereget? Valami hasonló hangulat lehetett, mint a végvárakban. Ott sürgött a világ megannyi csavargója, zsoldosok a legkülönfélébb nemzetekből. Kis csatározás, persze kockára téve az életet, s végeérhetetlen mulatózás. Akár egy nagy fesztivál, nemzetközi közönséggel. Állítólag olyan részeg volt mindenki, hogy estére már összevissza heverték el az emberek, a parancsnokokkal egyetemben. A legtöbbet a németek ittak, akkor még csak ebben szárnyalták túl a magyarokat. Az esztergomi török védők csak röhögtek rajtuk. Elképzelhetetlen volt, hogy ez a csapat képes legyen elfoglalni a várat. Kiszóltak a magyaroknak, hogy hagyják ott a németeket, s majd ők megtanítyják ezeknek az elbutult agyú germánoknak, mi az, hogy vitézség. De a magyarok maradtak. Balassi utolsó napjai ezek, ott van a táborban, s amennyire ismerjük őt, bizonyára belevethette magát a napi hejehujába. Vagy talán mióta áttért katolikus hitre, egyébként érdekből, hogy a házasságát legitimálja, később őszinte hívő lett, főként a jezsuiták hatására, akik rettentően lenyűgözték a tudásért és katonás rendért lelkesedő szerzőt. Szóval az áttérés óta netán imádkozással töltötte az időt, s így készült fel a hősi halálra? Ez utóbbit még a katolikus Balassiról is nehéz elképzelni.

Az ágyúk rést nyitottak a Víziváros felől a falon, május 19-én nyolcszáz fegyveressel próbáltak a keresztények betörni a résen, Balassi is közöttük volt. Hősies volt vagy ügyetlen, elkerülhetetlen volt vagy véletlen, de a vízivárosi roham során mindkét lábába golyót kapott (a korábbi, kicsit fellengzősebb életrajzok szerint ágyúgolyóval lőtték el mindkét lábát, nagy költőnek nagy lövedék dukál). A megsebzett harcos talán túléli a sérülést, ha nem műtik meg a német borbélyok. Akkor a seb talán nem fertőződik el végérvényesen. Megműtötték, sebláz, halál (május 30-án). Nem volt még negyven éves. Utolsó perceit a gyóntató pap, Dobokay Sándor által kiszínezve ismerjük. Állítólag Vergiliust idézett: „Most van szükség bátorságra, Aeneas, most kell az erős szív!” Már Dobokay elindította a legendagyártást. Bár az nem mese, hogy a pap a költő holmija között megtalálta Edmund Campion *Tíz okok* című katolikus vitairatának befejezetlen fordítását. Ez Balassi utolsó műve. Az életművet, mintegy keretként, egy lutheránus erkölcsi mű indítja, és egy katolikus morális munka zárja, bár a zárás és a nyitány is a véletlen műve. Vagy mégsem? A legendaépítéshez csatlakozott az ifjú tanítvány, Rimay János is, aki magát a Balassi-költészet örökösének tekintette. Így szakadt el a mi elsőnk rögvest halála pillanatában a valóságtól, s lett belőle a magyar költészetmítosz Ádámja.

Ha most összefutna ez a valahai B. B. saját legendájával, biztos elcsodálkozna, mennyire másképp néz ki, mint ő volt valójában. Azt mondaná, de piszokul kivakartak a szarból, cimbor! Vagy: de nagyon hazafi vagy te, cimbor! Vagy: de nagyon részeges, duhaj vagy te, cimbor! Vagy: de nagyon hívő vagy te! Cserélnél velem, kérdezné akkor a legenda Balassija. Kicsit gondolkodna akkor az igazi, mert van valami vonzó abban, hogy legendának lenni, aztán megrázná a fejét. A,

inkább nem. Miért, kérdezi akkor a legendák Balassija. Tudod, akkor nem írhatnék verset, mert nem költő lennék, hanem a versek hőse, nem lehetnék rendesen együtt nővel, mindig azzal az idétlen kis Cupidoval kéne társalognom, s nem csatározhatnék, csak dicsőíthetném örökké a végeket, meg édes hazámat, vagyis, szóval az a baj, hogy rajtad minden festve van, semmi sem igazi. Akkor összetörsz inkább, mondja a legenda. Ha össze kell, hát összetörök, de amíg vagyok, addig legalább tényleg legyek.

